

Keszler Borbála

Az orvosi nyelvhez kapcsolódó állandósult szókapcsolatok, szólások és közmondások (frazémák) régen és ma

Hadrovics László meghatározása a frazémákkal kapcsolatban: a frazéma különleges jelentésű szilárd, azaz kötött, közkeletű szókapcsolat (12a). A frazémák és eredetük is többféle. Bárdosi Vilmos a *Szólások, közmondások eredete* című munkájában eredetük szerint 46 típust sorol fel, de megjegyzi, hogy egy-egy frazéma két vagy több témakörben is előfordulhat. A témakörök között szerepel a foglalkozás, mesterség is (2a, k).

Tulajdonképpen, bár ma az orvoslást a tudományok közé soroljuk, régen valójában az is mesterség volt. A kutatások szerint ugyanis a XVI–XVII. századig nagyon kevés volt hazánkban az akadémiát, egyetemet végzett orvos. Az orvosi feladatokat nagyrészt a *füvesek, tudós asszonyok, javasasszonyok, bábák* látták el. A gyógyító munkában részt vettek még az *udvarházak asszonyai*, a *papok*, a *borbélyok* és a különféle *kuruzslók* is. Ennek megfelelően a korai kéziratok orvosló könyvek ezeknek a népi gyógy módoknak a hatását mutatják. Még az első úgynevezett tudós orvosló könyvekre is (például az *Ars medicára* [14], sőt Pápai Páriz Ferenc munkájára, a *Pax corporisra* [22] is) sok tekintetben hatottak a népi gyógyítás módszerei, valamint a népi gyógyítás nyelve és kifejezései is.

Megvizsgáltam mintegy harminc, főként kéziratok XVI–XVII. századi szójegyzéket, szótárt és orvosló könyvet, keresve bennük régi frazémákat, s a mai frazémák gyökereit. A példák közé csupán olyan szókapcsolatokat vettem fel, amelyek gyakoriak voltak a régi munkákban. Természetesen ezeknek a frazémáknak nem tudom felsorolni minden előfordulását bizonyítékul, hogy a maguk korában közkeletű szókapcsolatok voltak, csupán néhány példát említek annak bizonyításául, hogy ezek éltek. Közöttük vannak főnévi és igei értékű szókapcsolatok is.

FŐNÉVI ÉRTÉKŰ SZÓKAPCSOLATOK

Schlägli szójegyzék 1405 kör.

- 229.¹ (gelinellus) *ikeres gyermek*
- 371. (isosagus) *neldekle torok* 'nyelőcső'
- 307. (palpebra) *zem fedel* 'szemhéj'
- 402. (anuralis) *geres uy*
- 448. (polles) *terd kalach*
- 1972. (cicatrix) *vak seb* 'var'
- 2144. (abhortium) *jdethlen gyermek* 'idő előtt született, koraszülött gyerek' (19b)

Murmeliuss-féle szójegyzék 1533

- XLV/574. (Infans) *Nem solhato gyermek* 'kisdéd, csecsemő'
- LIV/707.² (Gurgulio) *Adam almaia* 'ádamcsutka'
- LV/711. (Epiglosis) *Torok dioia* 'gégefedő'
- LVI/727. (Praecordia) *Synek haloia*
- LXI/795. (Uterus) *Germek fogado hele* 'méh'
- LXII/796. (Secundae) *Germek tarto lantorna* 'méhlepény'
- LXIII/822. (Pori) *Vereytek iaro lik*
- LXXI/913. (Veterus) *El feleittő betteseg* '!' 'szenilitás'
- LXXI/915. (Vertigo) *Feynek forgasa* 'szédülés'
- LXXV/952. (Extasis) *Eznek el tauosasa*
- LXXVIII/981. (Hernia) *Testnek el sakazkodasa* 'sérv' (19a)

Calepinus Latin–magyar szótára 1585

- 2/7. (abortus) *wdetlen zwlés* 'koraszülés'
- 18/86. (agua intercus) *viz korság*
- 24/112. (atypus) *Röbögő sauu, pélp*
- 29/138. (bronci) *Kin wlo fogu*
- 40/190. (cicatricosus) *Seb helyös, vak sebös*
- 47/213. (coleus) *Monya töki*
- 49/219. (coma) *Mély álom hozo betegseg*
- 109/377. (eugium) *Szwzesség kapuia, hartyaia* 'szűzhártya' (7)

¹ A szám az adat sorszáma, ezért van pont utána (a későbbiekben is ezt jelenti a szám utáni pont).

² Az első szám a kiadvány lapszáma, a második szám a szócsoporthoz tartozó eredeti száma.

Szikszai Fabricius Balázs *Nomenclatura Dictionarium Latino-ungaricum* című szótára 1590

84. (Palpebrae) *Az szömlődök hea* 'szemhéj' (29a)
 85. (Lucinus) *czik szemü* 'keskeny szemü' (29b)
 92. (Conuexum pedis, pars superior) *Az labnak az feie* (29c)
 94. (Pericardium) *Az szünek táskája* (29d)
 96. (Loripes) *Hamfa labu* (29d – a szó jelentése Veres Péter szerint: 'csámpás': Nyr. LXX: 159)
 97. (Infans) *Bölcsőbeli gyermek* (29e)
 160. (Hemiplagia) *Fel gutta* (29f)
 161. (Asthma) *Lehellesnek nehez volta* 'nehéz légzés' (29f)
 161. (Atrophia) *Az testnek el fonnyadása* (29f)
 164. (Epidemia) *dögletös nyauualia* 'járvány' (29g)
 165. (Gangraena) *Vad hús vag' Fene* (29h)
 173. (Reduuiia) *Köröm merög* 'körömágygyulladás' (29i)

Lentsés 1577

- I. 122a: *Szyw fogas* 'szívgyörcs'
 I. 142a: *Gyomornak ragasa* 'gyomorgörcs'
 I. 79a: *Hasnak ragasa* 'hasgörcs, székrekedés miatt'
 I. 242b: *Azzonyallatnak madraya* 'méhe'
 I. 245b: *Madranak fenéje* 'méhrák'
 I. 258a: *Nemző mag* 'öndő'
 I. 274b: *Gyermekek vesztes* 'abortusz'
 I. 305b: *Vak köröm* 'hibás, rossz köröm'
 I. 309b: *Beel Poklossagh* 'lepra'
 IV. 8b: *lelökzet vewő Cyew* 'légcső'

Szenczi Molnár Albert 1604

- (Delirium) *Főnek meghiűlása* 'megzavarodás'
 (Anatomicus) *Holt test metélő*

Medicinae variae 1613 k.

- petsenies szem* 'gyulladt szem' (13b)
Szent Antal tüze 'orbánc' (13c)
el veszekedet seb 'fekélyes, rákos seb' (13g)
 (Musculi oculorum) *A szemnek gyökerei* 'szemizmok' (13y)

Máriássy 1614–1635 k.

- keoreom haz* (13o)

Apáczai 1653

- nyelő hurka* 'nyelőcső' (1a)
vizellő tsatorna 'húgycső' (1b)
holyag borittoja 'dűlmirigy' (1c)
mehnek ajtaja (baja) 'méhszáj' (1d)

Pápai Páriz Ferenc 1690/1747 (22) és 1708/1767 (21)

- esze nélkül vagyon* 'önkivületben van' (22h)
esze nélkül beszél 'félrebeszél' (22i)
idétlen szülés 'koraszülés' (22g)
elől-járó posta 'előjel, tünet' (például: Ha valamely tag reszketése öreg korban esik, többire holtig úgy marad, és vagy Gutta-ütésnek, vagy legalább valamely tag elesésének elől-járó postája [22a]; a rák-fenében az hasmenés halálnak elől-járó postája [22f]; ez a taknyos feje folyás néha az havi tisztulásnak meg-indulása előtt-is megjele-nik, és az havi tisztulásnak elől-járó postája [22d])
Menses. Aßonyok 'hóvámi folyások' (21)

Ponyikay 1693 k.

Amely ferfinak az *arany szegét* megkötik. Menj az folyóvíz mellé, az hol halat árulnak és végy egy csukát [...], fogd meg nyakszürtön, hudozzál az szájába és ereszd el az vízben az csukát és menj haza és mindjárt fogj az *Ádám mívéhez* (26).

Rácz Sámuel 1778–1780 és 1794

- 1778:16: *ítélő idő* 'krízis, kritikus idő'
 1778:33: *ornak ikrás husai* 'orrmandulák'
 1778:78: *megállapodott idejü* 'felnőtt'
 1778:96: *álmosító orvosság* 'altató'
 1778:187: *elragadás ideje* 'megfertőződés ideje'
 1794:93: *nagy has-ikrás hús* 'hasnyálmirigy'
 1794:63: *orrrnak ikráshusai* 'orrmandulák' stb.

IGEI JELLEGŰ SZÓKAPCSOLATOK. Ezek a betegség keletkezé-sére, kifejlődésére és gyógyulására vonatkoznak.

Medicinae variae 1603 k.

- a szava megáll* 'megnémul' (13a)
szai az kinek megh vesz 'rákos, fekélyes lesz' (13e)
orra vere ... felette/igen jar (13f, i)
Ganea az kinek megh all 'szorulása van' (13h)
Kinek füle ki kel (13m)
Az kit el fogh az sár (13n)
le hasad rolla az haliogh (13k)
a süly megh vigaszik (13j)

Lentsés 1577

- I. 2b: [a gyógyszer/a gyógymód] az *Nathat ky tyzttytta*
 I. 83a: *a fogat ky rontya*
 I. 88a: *a foghust megh zoryttya* 'megerősíti'
 I. 99a, 120a: *nyálat, turhát kihanyat*
 I. 213a: *el rontya az követh*
 I. 213a: *a sülyt elszárasztja*
 I. 189b: *megh enhity az fydalmath*
 I. 237b: *az fydalmat megh chyöndesytty*
 I. 305b: *le vonza az vak körmöth*

Török 1619 e.

- dagadást el rontia* (13s)
undoksagot eltisztit (13u)
korsagot megh ronthe (13v)
 [a nehéz vizelet] *megh uigasztia* (13v)

Szentgyörgyi 1619 e.

- megh indittia az hasat* (13x)

Máriássy 1614–1635

- Az hasat meg lagitja* (13r)
az undogsaghot kiszija (13p)
ki uonza minden mergheth (13q)

Becskereki 1698–1703

- kivetí az sárt* (bb)
a hályogot lehajítja a szemről (13z)

Pápai Páriz 1690/1747

a szeleket oszlatja (22e)

a fulladozást szaggattya és hányattya (22c)

a fogakhoz rohanó fluxust visszaveri (22b) stb.

Ilyenek még:

[az embert] *elüti a kórság, elüti a nyavalya*; [az emberre] *redja fut a nyavalya*; a daganat *meghegyesül* 'megérik'; a betegség *gonoszra fordul, megnehezedik, meghat* 'megfertőz', *elhatalmazik* stb. A meggyógyul/meggyógyít helyett állhattak ezek a rokon értelmű szavak is, például: [a gyógyszer] *elkergeti, elmúltja, enyhíti, eltávoztatja, elüzi, elveszti, kiüzi, kirekeszti, kiveszi, kitisztítja, könnyebbíti, lecsendesíti, megállítja, megengeszteli, megennyhíti, meghűvösíti, megszünteti, megtéríti, megorvosolja, megvigasztalja* 'meggyógyítja', *kiveti* a betegséget; [a gyógyszer, gyógymód] *operál* 'hat', *kifakaszt* (például kelést); [egy testrész] *gyullad, megvész, megszakad, kimenyül, megasz, megbántódik, megcsügged*; [a betegség] *elhagyja, eláll róla, eloszol, eltávozik, megáll, megcsendesül, megszűnik, megvigasztik, kimegy belőle, elhagyja* [a beteget].

AZ ILLETLENT HELYETTESÍTŐ KIFEJEZÉSEK KÖZÖTT IS AKADNAK FRAZÉMÁK. A régi nyelv nem volt nagyon finnyás, általában nevén nevezte a dolgokat (12k), ritkábban azonban eufemisztikusan, szépítve neveztek meg kényes dolgokat vagy cselekvéseket. Így a vizelet és a széklet ürítésével kapcsolatos kifejezéseket, a nemi szervek neveit és a közöszlással kapcsolatos kifejezéseket, például:

Lentsés 1577 I. 203b: *Alfelnek Remesének* ('végbél') *ky fordulasarol*.

Medicinae variae 1603 k.: *Farka kinek megh vesz* (13h); *az leany és asszony megh hudozza magát* (13l); *Az kinek ganeia megh all* (13n).

Szentgyörgyi 1619 e.: *az azonjz allatok titkos helli* (13w).

Szenczi Molnár Albert 1604: *Eügium. Az asszonyjz allat szemermes testénec kapu hartyaja* ('szűzhártya'), *mely az Venus első Ostromán rontatik el*.

Becskereki Váradi Szabó György 1696–1703: *Az kinek seggvégghurkája* ('végbél') *lejár* (13aa).

Az eddig felsorolt kifejezések nagy része ma már nem él, de a maguk korában ismertek és használatosak voltak. Csupán egy-kettő vált a mai frazéma részévé.

AZ ORVOSLÁSSAL KAPCSOLATOS SZÓLÁSOK ÉS SZÓLÁSMONDÁSOK. Hogy ebben az időben az orvosi nyelvvel kapcsolatban milyen szólások, szóláshasonlatok és közmondások éltek, arról Hadrovics László *Magyar frazeológia* (12) című munkájából kaphatunk némi képet. Ezek közül ma már több nem használatos, de sok fennmaradt, és jelentésváltozáson ment keresztül. (Az alábbi felsorolás nem csupán a régi, hanem a mai szólásokat is tartalmazza.)

Ágynak dől (3a).

Aláássa az egészségét [valami] (3k).

Begyógyulnak a régi sebek 'megszűnnek a régi konfliktusok, sérelmek' (10i).

Beletörik valakinek valamibe a foga 'nem sikerül neki valami, kudarcot vall vele' (10b).

Benő a feje lágya 'megkomolyodik'. A szólás arra az élettani jelenségre utal, hogy a kisgyermeknek csak két éves kora körül csontosodik össze a fejcsontja, addig (sőt még továbbra sem) gondolkodhat és cselekedhet komolyan (2c).

A bőrt is lehúzza valakiről 'kiméletlenül kihasznál valakit' (3i).

Csak a hasának él 'csak avval törődik, hogy egyen, igyon' (3t).

Csak az orráig lát 'nem látja a dolgok lényegét' (12d, 10g).

Csontja velejéig gonosz (3h).

Csupa csont és bőr 'nagyon sovány' (20a).

Egyenes a gerince (3r).

Elborul az elméje (3l).

Elcsapja a hasát 'gyomorrontást kap' (3u).

Fáj a foga valamire 'szeretne megszerezni valamit' (3p).

Érzékeny/kényes pont 'ettől válik valaki sebezhetővé' (10h, 12c).

Fájó seb 'rég, kellemetlen emlék' (12c).

Fejére ejtették 'bolond' (3n).

Fejfájást okoz 'gondot okoz valakinek' (3o).

Fél füllel hallottam 'nem megbízható forrásból hall valamit' (10d, 12d).

Felkopik az álla 'éhez, nélkülözni kényszerül' (2b).

Felszakadnak a régi sebek 'rég, (talán el is felejtett) kellemetlen emlékek, sérelmek idéződnek fel' (2h, 10i).

Fülén ül 'nem hallja meg, ha szólnak hozzá' (3q).

Gyomor kell valamire 'olyan kellemetlen valami, hogy nehéz elviselni' (3s).

Híg az agyveleje (3b).

Jó húsból van 'egészségesen kövér' (3w).

Kopog a szeme az éhségtől 'nagyon éhes'; *majd kiugrik a szeme az éhségtől* 'ua.'. A szólások eredete arra a megfigyelésre vezethető vissza, hogy aki nagyon megkín egy ételt, *meresztgeti a szemét* (2j).

Köd borul az agyára 'zavart lesz, az öntudata elhomályosodik' (3x).

Lábon hordja ki a betegséget 'nem fekszik ágyba' (3z).

Lábra kap 'megerősödik, fellendül' (10f, 12e).

Leesik a lábáról 'felkötöget lesz' (3z).

Leesik az álla (3c).

Magához tér 'öntudatlan állapotból felocsúdik' (3aa).

Majd megreped a dobhártyája (3j).

Még nem nőtt ki a bölcsességfoga (3f).

Megüti a bokáját (3e).

Nem ejtették a feje lágyára/fejére 'élelmes, szemfüles, talpraesett; nem olyan ostoba, hogy megtegye a szóban forgó dolgot'. A szólás hátterében az áll, hogy ha egy gyerek fejének a lágyrésze megsérül, akkor könnyen szellemileg és testileg nyomorék marad (2c).

Nem nőtt ki a bölcsességfoga 'éretlen' (3d).

Nincs jó bőrben 'erősen lefogyott, nem jó az egészségi állapota' (3g).

Orvosi eset 'szinte már elmebeteg módjára viselkedik' (3m).

Süket fülekre talál 'a javaslatait, figyelmeztetéseit senki sem hallgatja meg' (10e, 12d).

Vásik vagy fáj a foga valamire. A szólás alapja az a tapasztalat, hogy a savanyú gyümölcs rágása vásítja az ember fogát, ettől tehát vásik a foga. A vásott fog pedig fáj. Ez természetesen mondható képes értelemben is (12b).

Vért izzad [a nagy igrkezetben] (12f).

Ilyenek még: *ezt nem veszi be a gyomra, ehhez gyomor kell, nem tudom megemészteni, hízik a mája* stb. (12g, 3v).

Köztudomású, hogy bizonyos lelki jelenségek fizikai tünetekkel járnak, például: *nehezen vesz levegőt, szaporább a szívverése*, a legrosszabb esetben *megáll a szíve*. A különféle külső hatások hathatnak a gyomorra, a májra, szívre, epére stb. is. Ezek a több évszázados tapasztalatok tükröződnek a következő szólásokban.

Harag, felindulás, félelem esetén:

belilul a feje, eláll a szava, elborul az agya, eldurran az agya, előnti az epe, előnti az arcát a vér, elveszti az esztét, elveszti a fejét 'megzavarodik', felforr az agya/agyvíze, a guta kerülgeti/környékezi, hideg futkároz a hátán 'félelem, rémület fogja el', inába száll a bátorsága 'megijed', kiütést kap valakitől, valamitől 'ideges lesz valakitől, valamitől', szikrákat/villámokat szór/hány a szeme 'nagyon haragosan néz, (haragjában) villog a szeme'; vérben forog a szeme, lángba borul az arca, lila a feje, majdnem megüti a guta 'nagyon mérges, haragszik, annyira, hogy majd megüti a guta'.

Ha aggódik valami miatt:

elhúzza a belét, félti a bőrét 'félti az életét'; fáj a feje valamitől, rágia valami.

Ha uralkodik az érzelmein, akkor:

megőrzi a hidegvérét, angol hidegvér jellemzi.

Ijedtség, bánat esetén:

eláll a szívverése, megdobbán a szíve, meghül/megfagy a vér az ereiben 'nagyon megrémül, megrendül', megreped/meghasad a szíve, összeszorul a torka, vérzik a szíve.

Meglepetés esetén:

kiveri a hideg 'nagyon megijed vagy nagyon lázas', leesik az álla 'undor, rémület fogja el a meglepetéstől', szaporább a szívverése stb.

Régi gyógyszerre, méregre utal a *beadja a maszlagot* 'becsap, félrevezet', *beveszi a maszlagot* 'engedi, hogy becsapják'; *nem ettem maszlagot* 'nem vagyok bolond'. (A csattanó maszlag nagyon kedvelt növény volt a középkorban, annak ellenére, hogy erős mérgező hatása. Kis adagban azonban gyógyszerként és kábítószerként is használták [2g]).

SZÓLÁSHASONLAT

Olyan szívesen/úgy tesz/csinál (meg) valamit, mintha a fogát húznák 'nagyon nehezére esik neki valami, nagyon nem szívesen végzi a dolgot' (10c).

Olyan vörös valakinek a feje, mint a cékla (10a).

Hány, mint a lakodalmass kutyá 'erősen hány' (3y).

A frazémák közé tartoznak a **szitkozódások, átkozódások** is. Ezekben gyakoriak a régi, súlyos betegséget jelentő betegségnévek: a *fene*, a *franc*, a *rothadás*, valamint a népi, mágikus gyógymódokban használatos eszközök, például a *frászkarika*.

A fene egye meg! A fene essen bele! (Rosszkivánság.) A középkorban a *fene* szó 'fekélyes, gennyes, sebes, rákos betegség'-et jelentett. Gyakran előfordult az orvosló könyvekben ilyen kifejezés: *eszi a fene* 'súlyos fekélyes, rákos betegség gyöttri'.

A franc egye meg [essen bele]! Indulatos, bosszús szitkozódás. A *franc* a francia betegség, *franc* betegség a *francu* régi betegségnévből szá-

mazik (amely vérbajt, szifiliszt jelentett). A francia népnévvél függ össze (2e), lásd Lentsés 1477: I. 313b: *Az Franczu Nem egyeb, hanem az Venus mywetwl valo megh vezes.*

Rohadj meg! Ez a rosszkivánság a régi orvosi nyelvben gyakran előforduló *rohad*, *rohad* szóra vezethető vissza, ami súlyos fekélyes, rákos betegségre utalt, például: *Medicinae variae* 1603 k.: *rothad hus* (13d); **Török János** 1619 e.: *megh allattja az rothadast* (13t).

Egy frászt! Tagadás, kicsinyítés, elutasítás kifejezésére használják. A mondás babonás népszokásból ered. A *frász* gyermekkori betegség (rángógörccs) volt. Ezt a betegséget úgynevezett frászkarikával gyógyították. Ezen bűjtatták át a frászos gyerekeket, hitük szerint ugyanis a gyerek ettől meggyógyult. Ez a szokás a két világháború között már kihalóban volt. Ezért mondták, hogy *Egy frászkarikát sem ér! Egy frászt sem ér!* (2f).

Egy-egy közmondás is köthető az orvosláshoz:

A fogával ássa meg az ember a sírját jelentése: sok ember azért hal meg, mert sokat eszik.

Azkinek a foga fáj, tartsa nyelvét rajta jelentése: akinek valami baja van, ne mástól várja a segítséget, hanem maga oldja meg.

Halál ellen nincs orvosság. Stb.

A régi nyelvben a leggazdagabb körülíró frazeológia a születéshez (12h) és a (természetes vagy erőszakos) halálhoz kapcsolódik (12i).

A születéssel kapcsolatos szólások: *terhes valamivel, világra hoz, leteszi a terhét, világra jön, meglátja a napvilágot; elvetélt gondolat, terv, próbálkozás, írásmű; bábáskodik valami körül, nehéz szülés lesz/ volt, a fürdővízzel a gyereket is kiönti, elvágja a köldökzsinórt* (12h); *szájába rág* (régén a bábák előre megrágták az ételt, és úgy adták a gyerekeknek (2i)).

A halállal kapcsolatos szólások: *örökre lehunyja a szemét, fűbe harap, alulról szagolja az ibolyát, letette a kanalat, feldobta a talpát, az ember a lelkét visszaadja az Istennek, Szent Mihály lovára teszik, megnyugszik* (Istenben, Ürban), *kiköltözik az árnyékvilágból, búcsút vesz az árnyékvilágtól, pályafutásának végére jut, Istennek adta lelkét, megboldogul Istenben, az Isten magához szőlította/vette, kileheli a lelkét.*

Erőszakos halál esetén: *a másvilágra küld, eltesz láb alól, hurkot kötnek a nyakára, kiszorítja a lelkét, talpa alatt elfúj a szél, kirántják alóla a gyékényt stb.* (12j), *otthagyni a fogat* 'küzdőlemben, háborúban, harcban meghal' (régén 'rajta vesz, porul jár' volt a jelentése) (2d).

Ez utóbbival kapcsolatban egy kicsit komolytalanabb munkából idézek.

Walter János egy 1825-ből származó ismeretterjesztő munkában *Nyelvtörténeti érdekességek* címen arról ír, hogy a különböző foglalkozású emberek különféleképpen hálnak meg:

az útkaparó leveti porhüvelyét, az aratót lekaszalja a halál, a kulcsár beadja a kulcsot, a vincellérre rákapálják a földet, a molnár leörli életét, a szabónak elszakad élete fonala, a pék megessi kenyere javát, a fuvarost a Szent Mihály lovára teszik, a toronyőr a sír mélyére száll, a földművest elföldelik, a kertész a paradicsomba jut, a harangozónak beharangoznak, a lovászi elragadja a Szent Mihály lova, a portásnak

megnyílik a mennyország kapuja, az órásnak üt az utolsó órája, a kalauz eléri az utolsó állomást, a révész kiköt az örökkévalóság révpartján, a lámpagyújtogatónak az örök világosság fényeskedik, a tarokkosnak bemozdítja az ultimót, a fogorvos otthagyja a fogát, a színész letűnik az élet színpadáról, az író kezéből kihull a toll, a rikancsra ráül a siri csend, a muzsikusknak elszakad élete húrja, a hajós boldogabb hazába evez, a pénztáros leszámol az étellel, a bűvár örök álomba merül, az erőművész végsőt vonaglik, a trombitásból végképp kifogy a szusz, a cigánynak behegedül Szent Dávid, a táncosnő eljárra az utolsót, az üvegesnek a szemei üvegesednek meg, a pályafelügyelő bevégzi pályáját, a fiskális megkapja a megfellebbezhetetlen végzést, a koldus jobblétre szenderül, a díjbirkózót legyőzi a halál, a hadbíró megnyugszik az örök békében, az anyós az örök hallgatás honába költözik, a festőművész előtt új világ panorámája tárul fel, a boldogtalan megboldogul, a siketnek megszólal az utolsó harsona, a győzedelmes hadvezér diadalt arat a halál, a léghajós lelke elszáll, a pilóta sírba száll, a szemésznek kialszik a szeme fénye, a teherhordónak könnyű lesz a föld, a csillagásznak leszakad a csillaga, az éjjeli őr örökre elalszik, a csizmadia üresen hagyja csizmáját, a halász a halál horgába akad, a takácsnak a párka elvágja élete fonálát, a búcsús elbúcsúzik az élettől, a kovács elpatkol.

Félre téve a felsorolás helyenként komolytalan, tudományos szempontból naiv, de igen szellemes példáit, az igazság az, hogy a foglalkozások, mesterségek valóban komoly forrásai voltak a frazeológiának. A régen keletkezett frazémák azonban vagy kihaltak, vagy elszakadtak a mesterségektől, jelentésváltozáson mentek keresztül, és átvitt értelemben gyakran ma is használjuk őket.

IRODALOM

1. Apáczai Csere János *Magyar Encyclopaedia* Utrecht, Joannis a' Waesberge 1653:144(a), 149(b), 150(c), 167(d).
2. Bárdosi Vilmos *Szólások, közmondások eredete* Budapest, Tinta Könyvkiadó 2015:8(a), 36(b), 161(c), 172(d), 176–7(e), 177(f), 354(g), 464(h), 483(i), 496–7(j), 693(k).
3. Bárdosi Vilmos, Kiss Gábor *Szólások* Budapest, Tinta Könyvkiadó 2014:2(a), 3(b), 5(c), 10(d), 17(e), 19(f), 20(g), 29(h), 30(i), 33(j), 37(k), 40(l), 43(m), 49(n), 52(o), 57(p), 61(q), 65(r), 70(s), 76(t), 77(u), 80(v), 84(w), 114(x), 118(y), 122(z), 136(aa).
4. Becskereki Váradi Szabó György *Medicusi és borbélyi mesterség* 1698–1703. In: Hoffmann (szerk.) 1989:341–434.
5. Brencsán János *Orvosi szótár* Akadémiai Kiadó, Budapest 2006.
6. Büky Béla *A Calepinus-szótár magyar orvosi szókincse (1585, 1607) I. – Anatómiai szavak* Klny. az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 41.-ből 1967:29–131.
7. Calepinus Ambrosii *Calepini Dictionarivm decem lingvarvm* Leydvn, 1585. Kiadva: *Calepinus latin–magyar szótára 1585-ből* Sajtó alá rendezte Melich János, Budapest 1912.
8. Comenius, Johannes *Amos Orbis sensualium pictus. A' Látható Világ* Nürnberg, Brassó, Lőcse 1669, 1675, 1685.
9. Finály Henrik *Besztercei szöszedet. Latin–magyar nyelvmélek a XV. századból* Budapest, MTA 1892.
10. Forgács Tamás *Magyar szólások és közmondások szótára* Budapest, Tinta Könyvkiadó 2003:183(a), 200(b), 201(c), 214(d), 216(e), 425(f), 547–8(g), 587(h), 619(i).
11. Frankovith Gergely *Hasznos és fölötté szükséges könyv* 1588. In: Sztatky (szerk.) 1983.
12. Hadrovics László *Magyar Frazeológia*. Budapest, Akadémiai Kiadó 1995:27(a), 63(b), 160(c), 167(d), 171(e), 173(f), 173–4(g), 231(h), 231–3(i), 232–4(j), 234–6(k).
13. Hoffmann Gizella (szerk.) „*Medicusi és borbélyi mesterség*”. Régi magyar ember- és állatorvosló könyvek Radvánszky Béla gyűjtéséből Szeged, JATE 1989:12(a), 14(b), 19(c), 24(d), 26(e), 29(f), 33(g), 34(h), 36(i), 42(j), 44(k), 45(l), 49(m), 51(n), 56(o), 57(p), 59(q), 66(r), 78(s), 90(t), 118(u), 122(v), 200(w), 207(x), 279(y), 354(z), 368(aa), 388(bb).
14. Lentsés György *Ars medica 1577*. Varjas Béla (kiad.) XVI. századi magyar orvosi könyv Sárkány Nyomda, Kolozsvár 1943. A munka az azóta előkerült címen (*Ars medica*) szerepel már többek között: Péter, M. *Az erdélyi fogorvoslás történetéből* Marosvásárhely, Mentor Kiadó 2006.
15. Máriássy János *Egy néhány rendbeli loórvosságok és más orvosságok* 1614–1635 k. In: Hoffmann (szerk.) 1989:12–52.
16. *Medicinae Variae* 1603 k. Melius Péter Herbáriumához kötött receptek. In: Hoffmann (szerk.) 1989:11–52.
17. Melich János *Calepinus latin–magyar szótára 1585-ből* Budapest, MTA 1912.
18. Melich János *A magyar szótáriródalom* Nyelvtudományi Közlemények 1907;XXXVII/1–2:22–51.
19. Marmelius szójegyzéke. Kiadta: Szamota István *A Marmelius-féle latin–magyar szójegyzék 1533-ból* címen. Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből XVI/7. Budapest, MTA 1896:1–42(a), 91–6(b).
20. Paczolay Gyula *Többnyelvű szólas- és közmondásgyűjtemény* Budapest, Tinta Könyvkiadó 2015:38(a).
21. Pápai Páriz Ferencz *Dictionarium* 1708. Az idézetek az 1767-es kiadás alapján készült reprint kiadásból valók: Hargittay Emil, Kecskeméti Gábor, Thimár Attila gondozásában Budapest, Universitas Könyvkiadó 1995. Az idézés: 1708/1767.
22. Pápai Páriz F. *Pax Corporis* Kolozsvárott 1690, 1747:13(a), 83(b), 108(c), 119(d), 141(e), 156(f), 274(g), 291(h), 312(i).
23. Ponyikay, Johann *Liber Medicinarum* 1693 k. In: Sztatky (szerk.) 1983.
24. Rácz Sámuel *Orvosi tanítás, melyet az ausztriai borbélyok számára 1776. eszt. német nyelven kiadott báró Störck Antal, mostan pedig magyarra fordította Rácz Sámuel*. Két kötet 1778–80.
25. Rácz Sámuel *A borbélyi tanításoknak első darabja. Az anatómiáról, physiologiáról, materia medicáról, chirurgiáról és bábaságról* 1794.
26. Schlägl Szójegyzék 1405 kör. Kiadja: Szamota István *A Schlägl magyar szójegyzék. A XV. század első negyedéből*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1894.
27. Szenczi Molnár Albert *Dictionarium Latino–ungaricum*. [2. rész:] *Dictionarium Ungarico–Latinum* Nürnberg 1604.
28. Szentgyörgyi János *Testi orvosságok könyve* 1619. e. In: Hoffmann (szerk.) 1989:173–209.
29. Szikszai Fabricius Balázs *Nomenclatura Dictionarium Latino–ungaricum* Debrecen 1590. Melich János Szikszai Fabricius Balázs latin–magyar szójegyzéke Budapest 1906:47(a), 48(b), 50(c), 51(d), 52(e), 74(f), 75(g), 76(h), 78(i).
30. Sztatky Mária (szerk.) „*Minden doktorságot csak ebből kérészek*”. Szemelvények a XVI–XVII. század magyar nyelvű orvosi kézikönyveiből Budapest, Magvető Kiadó 1983:317–8.
31. Török János *Orvoskönyv lovak orvoslása* 1619 e. In: Hoffmann (szerk.) 1989:77–171.
32. Újhelyi István *Orvosságos könyv* 1677. In: Hoffmann (szerk.) 1989:295–334.
33. Walter János *Gaudeamus III. (Történeti érdekességek, jelmondatok, feliratok, ügyességek)* Budapest, Szent István Társulat 1926.